

ЛІЧМАН Л. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України, голова
Малиновського районного суду м. Одеса

УДК 347.93

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОЗАСТОСОВЧОГО МЕХАНІЗМУ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ (СУДОВЕ РІШЕННЯ)

Стаття присвячена дослідженню процесуальної форми захисту цивільних прав та інтересів в контексті діючого правозастосовного механізму та результату правозастосовної діяльності – судового рішення. Проаналізовано наукові джерела, чинне цивільне процесуальне законодавство та визначена авторська позиція з приводу відповідності нормативного регулятора потребам судової практики. Внесені пропозиції щодо шляхів вдосконалення чинної цивільної процесуальної форми в частині прийняття та оформлення судового рішення.

Ключові слова: правозастосування, правозастосовчий механізм, цивільний процес, рішення суду, судова практика.

Статья посвящена исследованию процессуальной формы защиты гражданских прав и интересов в контексте действующего правоприменительного механизма и результата правоприменительной деятельности – судебного решения. Проанализированы научные источники, действующее гражданское процессуальное законодательство и определена авторская позиция о соответствии нормативного регулятора потребностям судебной практики. Внесены предложения о путях совершенствования действующей гражданской процессуальной формы в части принятия и оформления судебного решения.

Ключевые слова: правоприменение, правоприменительный механизм, гражданский процесс, решение суда, судебная практика.

The article is devoted to the researching of judicial form of protection of civil rights and interests in the context of operating enforcement law mechanism and result of this activity – court decision. Scientific sources, current civil judicial legislation, are analysed and authorial position is certain about accordance of normative regulator to the necessities of judicial practice. Author makes suggestions about the ways of improvement of operating civil of judicial form in part of acceptance and registration of court decision.

Key words: law enforcement, law enforcement mechanism, civil procedure, court decision, judicial practice.

Вступ. Формування і розвиток громадянського суспільства, демократичної правової держави, дотримання прав і свобод людини і громадянина багато в чому залежать від ефективності функціонування судової влади, призначення якої полягає в здійсненні правосуддя. Правозастосовча діяльність суду є самостійним видом державної діяльності, яка здійснюється в спеціальній процесуальній формі шляхом розгляду різних категорій справ в цілях вирішення правових конфліктів [3, с. 4-5]. Процесуальна форма у сучасному цивільному судочинстві визначає не тільки процедурні положення щодо виникнення, зміни та припинення цивільно-процесуальних відносин, але й активно впливає на справедливий розгляд цивільних справ і вирішення їх відповідно до вимог норм матеріального права, з врахуванням принципів права та його верховенства, аналогії права. В зв'язку з цим перед юридичною наукою виникає необхідність підготовки обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення цивільно-процесуального законодавства. Зокрема, це стосується і порядку ухвалення рішень по цивільній справі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження чинного процесуального цивільного законодавства України та практики його застосування з метою оптимізації чинної процесуальної форми на базі надбань теорії цивільного процесуального права.

Результати дослідження. Судове правозастосування є специфічною формою реалізації права компетентним органом – судом, яке здійснюється у визначеному законом порядку, та направлене на реалізацію правових розпоряджень, безпосереднім результатом якої є вирішення правового конфлікту за допомогою видання акту судового правозастосування по конкретній юридичній справі. Оскільки судове правозастосування є одним з найважливіших різновидів форм реалізації права, йому (окрім індивідуальних особливостей) властиві загальні ознаки державного правозастосування. До судового (як і до будь-якого) правозастосування пред'являються вимоги законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості [1, с. 92-93]. Слід також погодитися, що правозастосовчий процес повинен бути системним, комплексним, науково обґрунтованим та реально можливим [12, с. 184-185].

Видання правозастосовчого акту є завершальним етапом всієї правозастосовчої діяльності, що об'єктиується у формі офіційного юридичного документа, який регламентує поведінку сторін правозастосовчого відношення і активно впливає як на загальний, так і на безпосередній об'єкт правозастосовчої діяльності [9, с. 126]. Прийняттям рішення, як правило, завершується розгляд цивільної справи по суті, знаходить вирішення цивільно-правовий спір.

Як зазначалось в літературі рішення суду – це вольовий акт правосуддя в цивільному процесі, ухвалений судом іменем України у встановленому законом порядку в результаті здійснення правозастосовчої діяльності, який містить в собі наказ і підтвердження наявності або відсутності правовідносин, спрямований на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, який має наслідком виникнення зміну або припинення процесуальних, а в деяких встановлених законом випадках і матеріальних правовідносин [2, с. 5].

Проблеми правозастосування були предметом вивчення в рамках теорії права та цивільного процесу. До цієї проблематики звертались Боннер О.Т., Дюрягін І.Я., Калмиков Ю.Х., Лазарев В.В., Недбайло П.Є. та інші. Так само і судове рішення було предметом відповідних наукових розробок М.Г. Авдюкова, М.А. Гурвіча, І.В. Андронова та інших. Разом з тим, вказані дослідження були орієнтовані на вирішення загальнотеоретичних проблем та не були орієнтовані на вдосконалення чинної процесуальної форми, яка характеризується не тільки високим ступенем формалізації але і відносною стабільністю у порівнянні з іншими правовими явищами.

Свого часу Пленум Верховного суду УРСР в постанові «Про судові рішення» № 11 від 29.12.1976 р. звернув увагу судів на те, що судові рішення є найважливішим актом здійснення правосуддя, покликаним забезпечити захист визначеного Конституцією суспільного ладу і державності республіки, прав та законних інтересів громадян, підприємств, установ, організацій і правопорядку.

Своїєї важливості як акт правосуддя судові рішення не втратило і після розпаду СРСР та проголошення Україною незалежності. З врахуванням соціально-економічних, політичних, ідеологічних змін, які відбулися після перегляду ставлення до права, підкреслюючи принципову важливість судового рішення по цивільним справам, Верховний суд України також зазначив, що судові рішення є найважливішим актом правосуддя, покликаним забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини, правопорядку та здійснення проголошеного Конституцією принципу верховенства права, на що зверталась увага в Постанові Пленуму Верховного суду України № 14 від 18.12.2009 р [10].

Гурвіч М.А. визначає судові рішення як постанову суду першої інстанції, якою вирішується матеріально-правовий спір і дається тим самим відповідь на звернення до суду про захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу [5, с. 285; 6, с. 245].

Судове рішення – акт правосуддя, що ґрунтується на встановлених у ході судового розгляду обставинах та застосуванні норм права; акт, яким вирішуються вимоги, заявлені в позовному провадженні, або вимоги, спрямовані на охорону й захист свобод та інтересів у порядку окремого провадження [11, с. 277].

Судові рішення – це акти правосуддя у справі, які ґрунтуються на встановлених у судовому засіданні фактах і застосуванні норм матеріального і процесуального права [13, с. 401].

С.М. Абрамов визначає судові рішення наступним чином – постанова суду з приводу об'єкта процесу, тобто по суті спору між сторонами про право цивільне. Отже, судовим рішенням вирішується спір про право цивільне [4, с. 99].

І.В. Андронов визначає рішення судом наступним чином. Рішення суду – це вольовий акт правосуддя в цивільному процесі, ухвалений судом іменем України у встановленому законом порядку в результаті здійснення правозастосовчої діяльності, який містить в собі наказ і підтвердження наявності або відсутності правовідносин, спрямований на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права, який має наслідком виникнення, зміну або припинення процесуальних, а в деяких встановлених законом випадках і матеріальних правовідносин [2, с. 6].

Клейнман О.Ф. визначає судові рішення як постанову суду, у якій дається відповідь на позовні вимоги й визначаються права та обов'язки сторін, що виникають зі спірних правовідносин [8, с. 239].

Відповідно до частин 1 – 3 ст. 209 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення суду ухвалюється, оформлюється і підписується в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду – суддями, які розглядали справу.

У виняткових випадках, залежно від складності справи, складання повного тексту рішення може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Рішення суду, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи. Зазначені положення, що регулюють деякі питання порядку ухвалення рішень, в юридичній літературі, як правило, обговорюються з позицій погодження та схвалення. Разом з тим, застосування цієї норми у сукупності з іншими нормами цивільно-процесуального права свідчить про недосконалість її окремих положень.

По-перше, це стосується вимоги про обов'язковість негайного ухвалення рішення після закінчення судового розгляду, його оформлення і підписання в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду –

суддями, які розглядали справу. Такі положення містилися ще в статтях 209-211 Цивільному процесуальному кодексі України 1963 року (далі – ЦПК УРСР 1963 р.) і були в основному пов'язані з реалізацією таких принципів цивільного судочинства, як участь народних засідателів в його здійсненні та колегіальності розгляду, незалежності суддів, безперервності судового розгляду. Так, відповідно до ЦПК УРСР 1963 року (який в подальшому було перейменованій в ЦПК України) починаючи з дня набрання ним чинності, тобто з 1964 року до 1992 року, коли відповідно до Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів Української РСР були внесені зміни у редакцію ст. 10 ЦПК України 1963 р., усі цивільні справи розглядалися у складі судді та двох народних засідателів. На сьогоднішній день народні засідателі приймають участь лише у деяких справах окремого провадження, принципу безперервності судового розгляду не існує. Усі цивільні справи позовного, наказного провадження, більшість справ окремого провадження розглядаються одноособово суддею. Тому вимоги про обов'язковість негайного ухвалення рішення після закінчення судового розгляду, його оформлення і підписання в народчій кімнаті суддею втратили сенс.

По-друге, норма права, яка наділяє головуючого суддю правом у виняткових випадках, залежно від складності справи, відкласти складання повного рішення на строк не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, і обов'язком проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи, вступну і резолютивну частини рішення суду, потребує перегляду. Судова практика свідчить, що складність цивільної справи визначається головуючим у кожному конкретному випадку.

Рівень складності справ, які знаходяться в провадженні суду, суттєво відрізняється. Це залежить від багатьох факторів, зокрема, специфіки спірних правовідносин, кількості їх суб'єктів, соціального навантаження тощо. Слід зауважити, що справа може бути складною не тільки під впливом таких традиційних правових чинників як суперечливість наданих сторонами доказів, яким важко дати однозначну оцінку, необхідність застосування судового розсуду, аналогії закону або права, неясність законодавства через його неповноту, нечіткість, суперечливість. Нерідко складною стає справа через причини організаційного характеру, наприклад, необхідність слухання іншої справи, що змушує головуючого за декілька хвилин прийняти та оголосити вступну і резолютивну частини рішення суду.

Стаття 209 ЦПК України 1963 р. встановлювала, що у виняткових випадках у особливо складних справах складання мотивованого рішення може бути відкладено на строк не більше трьох днів, але резолютивну частину рішення суд повинен оголосити в тому ж засіданні, в якому закінчено розгляд справи. Одночасно суд оголошує день, в який особи, які брали участь у справі, можуть ознайомитись з мотивованим рішенням. Резолютивна частина рішення підписується всім складом суду або суддею, приєднується до справи. Вимоги до тексту рішення законодавчо встановлювались на рівні ст. 203 ЦПК України 1963 р.

Під час проведення так званої «малої судової реформи» відповідно до Закону України N 2540-III від 21.06.2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» в ст. 203 ЦПК України 1963 р. були внесені зміни, які дозволяли виготовляти текст рішення, вимоги до якого закріплювались цією статтею з чітко визначеним змістом. Зокрема, у змісті рішення суду зазначаються 1) час та місце його постановлення; 2) назва суду, що його ухвалив; 3) прізвище та ініціали судді та секретаря судового засідання; 4) сторони та інші особи, які брали участь у справі; 5) вимоги позивача, заперечення відповідача, узагальнений виклад пояснень інших осіб, які брали участь у справі; 6) встановлені судом факти і відповідні їм правовідносини; 7) наявність порушення прав і свобод, за захистом яких спрямоване звернення до суду, чи невиконання зобов'язань або інші підстави щодо задоволення вимог; 8) назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, за якими вирішено справу, норми процесуального закону, якими суд керувався; 9) висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково, вказівка на розподіл судових витрат, строк і порядок оскарження рішення. Слід зауважити, що саме така деталізація вимог до рішення мала забезпечити практичну реалізацію розвантаження суддів від необхідності виготовлення повних текстів рішень. Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 203 ЦПК України 1963 р. в редакції закону від 21.06.2001 р. тільки за письмовою заявою, що подається протягом десяти днів з дня проголошення рішення, сторони чи іншої особи, яка бере участь у справі, суд у десятиденний строк з дня заявлення вимоги обґрунтовує висновки суду в окремому процесуальному документі, оформленому відповідно до вимог цієї статті.

Така ідея є цілком слушною, якщо йдеться про такі категорії цивільних справ як розлучення, стягнення заборгованості та деякі інші. На жаль, вона не спрацювала на практиці через низький рівень правосвідомості та правової культури громадян. Крім того, негативний вплив здійснило масове зловживання процесуальними правами, яке відбулось у формі майже стовідсоткового звернення до суду з заявами про обґрунтування рішення. Разом з тим, як вже зазначалось, справи розрізняються за рівнем складності та часу необхідного на розгляд справи. Важко співставити за рівнем складності розлучення шлюбу та поділ майна, набутого під час знаходження у фактичних шлюбних відносинах.

Ще більш відчутною стає різниця, якщо йдеться про матеріально-правовий аспект справ. Так, якщо розгляд справи про розлучення за відсутності згоди однієї з сторін на розлучення може завершитися тільки розлученням. Такий категоричний висновок ґрунтується на ст. 16 Загальної декларації прав людини, прийнятої

Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, згідно з якою чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання. Відповідно до ст. 24 СК України шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Разом з тим, ситуація, наприклад, з поділом майна набутого під час спільного проживання виглядає зовсім іншим чином. Вирішення справи на користь якоїсь сторони залежить від обґрунтованості заявлених позовних вимог, підставності позову та ін. Іноді навіть важко спрогнозувати на чію користь завершиться розгляд справи.

В прийнятому 18.03.2004 року ЦПК України ч. 3 стаття 209 ЦПК України встановлювала, що у виняткових випадках складання повного рішення може бути відкладено на строк не більше ніж п'ять днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд повинен проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Проголошені вступна і резолютивна частини рішення мають бути підписані всім складом суду і приєднані до справи.

Чинна редакція ЦПК України також передбачає можливість у виняткових випадках залежно від складності справи відкладення на строк не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи виготовлення повного тексту рішення. Різниця полягає в тому, що законодавець, запобігаючи можливості зловживання стороною своїми процесуальними правами та фальсифікації можливого рішення, та з метою чіткого визначення строку на оскарження рішення, вводить обов'язок суду щодо його видачі.

Висновки. Принципове з обговорюваного питання, на нашу думку, полягає у наступному. Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. (ч. 1 ст. 213 ЦПК України). Досягнення вказаних властивостей судового рішення можливе у дійсно складних справах лише під час письмового його оформлення, коли суддя мотивує встановлені судом обставин і визначені відповідно до них правовідносини; вказує мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким; назви, статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався. Іншими словами, маючи в свідомості певний результат розглянутої справи, суддя, виготовлюючи мотивувальну частину рішення, під час складної аналітичної і творчої роботи, може прийти до висновку, який повністю або частково суперечить первинному. Таким чином у разі проголошення вступної та резолютивної частини суддя вже буде змушений підганяти фактичні обставини під певний результат (висновок), який було оголошено, усі фактичні обставини (посилки), іноді їх спотворюючи. Тому саме у складних справах, має бути надано право судді після закінчення розгляду справи, без оголошення резолютивної частини, повідомити про день оголошення повного тексту рішення суду. Така новела, безумовно буде сприяти підвищенню якості правосуддя і відповідати практиці Європейського Суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Аверин А.В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) [Текст]: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01/ Александр Валентинович Аверин. – Саратов, 2004. – 382 с.
2. Андронов І.В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.03 / Ігор Володимирович Андронов. – Одеса, 2008. – 20 с.
3. Волкова Е.И. Судебное правоприменение как познавательльно-оценочная деятельность (вопросы теории) [Текст]: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Елена Ивановна Волкова. – Белгород, 2009. – 177 с.
4. Гражданский процесс [Текст]: учебник /Абрамов С.Н. – М.: Госюриздат, 1950. – 227 с.
5. Гурвич М.А. Советское гражданское процессуальное право [Текст]: [учебное пособие] / Марк Аркадьевич Гурвич. – М.: ВЮЗИ, 1957. – 370 с.;
6. Гурвич М.А. Советское гражданское процессуальное право [Текст]: [учебное пособие] / Марк Аркадьевич Гурвич. – М.: Высшая школа, 1964. – 536 с.
7. Закон України N 2540-III від 21.06.2001 р. «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України» [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012540.html
8. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс [Текст]: [Учебник] / Александр Филиппович Клейнман. – М.: Изд-во МГУ, 1954. – 408 с.
9. Палеха Р.Р. Природа правоприменения как особой формы реализации права [Текст]: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. / Роман Робертович Палеха. – Елец, 2006. – 170 с.
10. Постанова Пленуму Верховного суду України № 14 від 18.12.2009 р. «Про судові рішення у цивільній справі» [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
11. Цивільний процес України [Текст]: [підручник] / За ред. Юрія Семеновича Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
12. Чванов О.А. Механизм правоприменения [Текст]: дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. / Олег Анатольевич Чванов. – Саратов, 2005. – 236 с.
13. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс [Текст]: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. Закл. / Михайло Йосипович Штефан. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

